

⁵⁰ Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – С.214.

⁵¹ Борщак І. Відгомін УГА на Версальській конференції. – С.153.

⁵² Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – С.277.

The article reveals the course of diplomacy activities by Western-Ukrainian Republic towards national defense during the Paris Conference; the first appearance of the Western-Ukrainian Republic diplomats on the international scene as well as active participation of the Ukrainian delegation in the conference alongside with the other countries represented by presidents and prime ministers during the period of extremely complicated external economical conditions.

Я.В.Стоцький*

ЕКСПАНСІЯ РПЦ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ (1947–1953 рр.)

У статті досліджується процес конфесійного трансферу значної частини греко-католицького духівництва, парохіян і храмів під юрисдикцію Московського патріархату, що відбувався після Львівського псевдособору 8–10 березня 1946 р., а також тотальний наступ Російської православної церкви (за активного сприяння державної влади) на колишню греко-католицьку територію, перші кроки з уніфікації релігійної традиції «возз'єднаного» західноукраїнського духівництва й парохіян із московським православ'ям.

Процес входження Московського патріархату на територію Західної України, що за сприяння державної влади відбувався після фактичної заборони у 1946 р. Української греко-католицької церкви, поступове поглинання російським православ'ям греко-католицьких парохій і храмів, оправославлення західноукраїнського населення є актуальною темою, до якої не вщухає інтерес і у сучасній Україні, особливо з огляду на гостру міжконфесійну боротьбу 1989–1991 рр. У дослідженні розкриваються основні причини міжцерковного протистояння у сучасний період, які були закладені ще подіями шістдесятирічної давнини.

Стаття ґрунтується на матеріалах держархівів Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей, а також на даних центральних архівів України, уміщених у працях В.Сергійчука («Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків у боротьбі за віру і державу» (К., 2001)), В.Пашенка («Греко-католики в Україні від 40-х років ХХ століття до наших днів» (К., 2002)), окремих томах «Історії релігії в Україні» та ін.

Станом на 1 січня 1947 р. в Українській РСР налічувалося 8815¹ парохій православної церкви із 13 813, зареєстрованих у СРСР. У Російській Федерації на той час було всього 3082 православні громади². Таким чином, на території УРСР було мало не у три рази більше православних парохій, ніж у Російській Федерації, та майже 64% від усіх зареєстрованих православних громад у СРСР.

Чисельність православних приходів в Україні до того ж мала тенденцію до збільшення за рахунок колишніх парохій і духівництва УГКЦ – церкви, «возз'єднаної» з РПЦ наприкінці 1940-х рр. Так, за другий квартал 1947 р. Львівсько-Тернопільська єпархія РПЦ збільшилася на 8 храмів Львівщини – 7 із них «возз'єдналися» (як колишні греко-католицькі), і одну церкву відкрила влада в колишньому львівському костелі. Одночасно на Львівщині на

* Стоцький Ярослав Васильович – канд. іст. наук, доцент Тернопільського державного технічного університету імені І.Пуллюя.

20 отців збільшилася чисельність православного духівництва – 17 «возз'єднаних», а решта прибули із Дрогобицької і Станіславської єпархій³.

Загалом на 1 липня 1947 р. у Львівській області РПЦ налічувала 321 священника, 9 дияконів і 497 псаломників⁴. Більшість із них були людьми старшого віку: 122 отці у віці 41–55 років, 132 старші 55 років. Вищу богословську освіту (зважаючи, що переважна більшість цього духівництва – колишні греко-католики, які закінчили Львівську богословську академію) мали 302 отці, а 19 отців мали середню теологічну освіту⁵. Відтак московське православ'я за рахунок «возз'єданого» духівництва зміцнилося високоосвіченими кадрами, які контактували в той час з обласним уповноваженим Ради у справах РПЦ А.Вишневецьким тільки в одному питанні – матеріальному, а саме щодо повернення їм проборств (господарств), зменшення податкового тиску.

У західних областях України у 1947–1950 рр., на відміну від 1946 р., спостерігалася тенденція розриву «возз'єднаних» священників із РПЦ й офіційного виходу із цієї церкви. Наприклад, парох с.Розгадів Тернопільської області о.Василь Баран повернув архієпископу Макарію своє посвідчення возз'єданого за №1421 від 14.XI.1946 р.; аналогічно вчинив о.Авксентій Остаф'єв – парох с.Бабинці Борщівського р-ну цієї ж області⁶ та ін. Обласний уповноважений Ради у справах РПЦ на Станіславщині разом з єпархіальним управлінням склали перелік 29 священників РПЦ, котрі на 20.08.1949 р. не бажали підпорядковуватись єпископові Антонієві Пельвецькому, перебуваючи у структурі РПЦ, і не з'являлись до нього на жодні виклики⁷. У Львівсько-Тернопільській єпархії РПЦ на перший квартал 1948 р. близько 30% священників із моменту їх «возз'єднання» ще жодного разу не сплатили єпархіальних внесків, які становили 75 руб. на місяць із парохії, і на виклик єпископа не з'являлись⁸. На кінець першого кварталу 1948 р. у Львівській області налічувалося 611 православних церков, в яких служили 322 священники⁹.

Ліквідація УГКЦ як інституції ще не означала ліквідацію греко-католицької релігійної традиції, яка залишалася серед «возз'єданого» духівництва і мирян, а також жила у підпільній УГКЦ. Тож перед ієрархією РПЦ стояло завдання швидкого й реального опрацювання трьох т.зв. «возз'єднаних» єпархій РПЦ, а також Мукачевсько-Ужгородської єпархії.

Власне, із цією метою 12 грудня 1949 р. відбулося засідання священного синоду РПЦ під головуванням патріарха Алексія, на якому про стан справ у своїх єпархіях доповідали архієпископи львівський і тернопільський, а також мукачевсько-ужгородський Макарій, єпископ станіславський і коломийський Антоній, єпископ самбірський і дрогобицький Михайло.

Синод прийняв доповіді до уваги й ухвалив найближчим часом ужити таких заходів «для користі православ'я»: у найближчий час дати Закарпатській єпархії окремого єпископа, звільнивши львівського архієпископа Макарія від керування цією єпархією; усі заходи з утвердження православ'я у «возз'єднаних» єпархіях проводити узгоджено, дбаючи про статутну одноманітність у всіх чотирьох «возз'єднаних» єпархіях; єпископам «возз'єднаних» єпархій підготувати і видати окружне послання до підлеглого духівництва з вимогою під загрозою канонічного покарання очистити церковне богослужіння і храми від «латинських» нововведень, які «суперечать догмам і духу православ'я»¹⁰.

Також синод ухвалив суто пропагандистські рішення з метою швидшого опрацювання «возз'єднаних» єпархій, а саме ознайомлення із православними богослужбовими обрядами через львівський «Єпархіальний вісник», проведення короткотермінових курсів для ознайомлення духівництва з основами православного богослужіння, поширенням у «возз'єднаних» парохіях православної літератури, виданням великим накладом православних молитвословів і вилученням греко-католицьких молитовників, ремонт храмів здійснювати із урахуванням

православного стилю, збільшувати чисельність православних ікон у храмах, впроваджувати православне церковне начиння (!) тощо. У такий спосіб розпочалося реальне опрацювання «возз'єднаного» духівництва і мирян, ліквідація греко-католицької богослужбової і церковної традиції.

Державна влада, створивши певну «відлигу» для релігії, зіткнулася зі зростанням динаміки релігійності населення. Західноукраїнська молодь, вступаючи до лав ЛКСМУ, розцінювала цю акцію як формальність або як перспективний кар'єрний крок, водночас не полишаючи релігійної традиції. Тож не дивно, що у Станіславі на будівельній ділянці №3 у неділю 25 липня 1948 р. із 56 комсомольців цієї організації на неділеньник не з'явилися 28 осіб. У Коломиї, у ремісничому училищі №6, у Великодні дні молодь не з'явилася на заняття, хоч там комсомольська організація налічувала майже 100 осіб¹¹. Релігійна свідомість молоді була сильнішою за комуністичну ідеологію сталінського режиму, якщо навіть комсомольці ігнорували комуністичні заходи й не переставали відвідувати богослужіння як у недільні дні, так і у святкові.

Це підтверджує й цілком таємна доповідна записка секретаря Немирівського райкому КП(б)У Н.Чепурка першому секретареві Львівського обкому КП(б)У І.Грушецькому від 13 березня 1950 р., в якій сказано, що у школах району ідейне виховання учнів перебуває на дуже низькому рівні: «У релігійні дні відвідування шкіл становить 15–20%, а в деяких школах у ці дні зовсім не проводиться занять. Багато учнів відвідують у неділю та в інші дні церкву. Частина учителів, замість проведення антирелігійної і виховної роботи серед учнів, сама відвідує церкви, здійснює релігійні обряди. ... Педагогічний колектив немирівських шкіл засмічений людьми, які не викликають політичної довіри. А тому прошу вплинути на об'єкт щодо негайного звільнення з педагогічної роботи нижче названих учителів»¹². Далі подано перелік 23 директорів і вчителів середніх і початкових шкіл Немирівського району Львівської області з короткою характеристикою кожного, а також родин, в якій червоною ниткою проходять «пронацистські» чи «пронаціоналістичні», а назагал «антирадянські» погляди. Цікаво те, що із цих 23 осіб 8 були зі Східної України, а решта зі Львівщини. Із цього випливає, що невдоволення радянською владою мало не регіональну, а загальноукраїнську природу, а сталінська агітація і пропаганда ще не переформатувала національно-релігійну свідомість населення і навіть із пам'яті східноукраїнців не стерла спогадів про церковно-релігійні погроми 1920–1930-х рр. чи жажіття геноциду-голодомору 1932–1933 рр. Будучи направленими на роботу у Західну Україну, вони солідаризувалися з місцевим населенням щодо ігнорування радянської дійсності.

Свій посильний внесок щодо несприйняття комуністичної ідеології і методів її впровадження у «возз'єднаних» єпархіях робило як «невозз'єднане», так і «возз'єднане» духівництво, намагаючись стримувати вступ місцевого населення у колгоспи, а молоді – у комсомол.

Наприклад, декан Сокальського району і парох Сокаля та сіл Скоморохи, Перетоки, Горбків о.Лопушинський проводив агітацію серед своїх парохіян, щоб вони не вступали до колгоспів, а молодь – до лав комсомолу. 31 травня 1950 р. секретар Сокальського райкому КП(б)У Гончаров поскаржився на такі дії о.Лопушинського секретареві Львівського обкому КП(б)У з пропаганди Гаркуші, котрий цю довідку-скаргу Гончарова переадресував завідувачу відділу пропаганди й агітації обкому Сироті, а той своєю чергою спрямував її в облуправління МДБ для реагування¹³.

Радянська влада проводила свою агітацію не словами, а репресіями, виселенням, ув'язненням духівництва й мирян «возз'єднаних» єпархій. Так, на Станіславщині у 1950 р. були заарештовані й ув'язнені як «возз'єднані», так і «невозз'єднані» отці Кость Левицький із Жовтня, Михайло Бутковський зі Ста-

рих Скоморохів, Адам Яновський із Липиці Верхньої, Василь Космін із Жовчева, Ілля Кубарич із Бистриці та ін.¹⁴

Подібна ж доля спіткала духівництво РПЦ у Тернопільській області – якщо тут на середину 1950 р. служило 394 священники, то за рік з їх числа було виключено 38 заарештованих та ув'язнених отців («возз'єднаних»)¹⁵.

Таким чином, ліквідація інституцій УГКЦ і насадження РПЦ за сприяння й контролю влади – ось що стало основним завданням для обласних уповноважених як у справах РПЦ, так і у справах релігії. Експансія Московського патріархату в західних областях України тривала.

Так, станом на 1 січня 1949 р. у Станіславській області на православ'я перейшло 605 релігійних громад із 674, узятих на облік, котрі обслуговували 276 священників, 1 диякон та 203 псаломники¹⁶. У першому півріччі 1949 р. сюди прибули сім священників із Дрогобицької й Тернопільської областей¹⁷, відтак ротація духівництва у Станіславській єпархії РПЦ, як і у двох інших єпархіях, була незначною.

До кінця 1949 р. в Тернопільській області на обліку перебувало 812 храмів, з яких 756 були зареєстровані. Решту 66 незареєстрованих церков часто використовували невозз'єднані греко-католицькі священники, а також і зареєстровані священники для проведення відправ¹⁸. І перші, і другі порушували чинне законодавство, адже релігійні громади, де перебували ці церкви, не були зареєстровані. Але якщо й так, то уповноважений Ради у справах РПЦ мав би призначити для них через єпископа зареєстрованих парохів.

На 1949 р. у Тернопільській області було зареєстровано 389 священників РПЦ, 54 диякони і 317 псаломників. Про симбіоз російського православ'я з комуністичною владою свідчить зокрема і те, що 20 грудня 1949 р. архієпископ львівський і тернопільський Макарій надіслав телеграми всім деканам із наказом 21 грудня провести молебень із нагоди 70-річчя народження Й.Сталіна. Тож у встановлений день в усіх православних церквах області відбулася врочиста літургія¹⁹.

Голова Ради у справах РПЦ Г.Карпов у доповідній записці членам політбюро ЦК ВКП(б) про ліквідацію УГКЦ зазначав, що з 1946 р. до серпня 1949 р. «возз'єдналися» із РПЦ 3001 греко-католицька парохія, 1242 священники, 463 диякони і 1018 псаломників. Розкладка за областями була такою: Закарпатська – 407 церков, 120 священників, 8 дияконів; Дрогобицька – 727 церков, 303 священники, 394 диякони; Львівська – 600 церков, 316 священників, 7 дияконів, 498 псаломників; Станіславська – 599 церков, 270 священників, 203 псаломники; Тернопільська – 668 церков, 233 священники, 54 диякони, 317 псаломників²⁰.

Г.Карпов наголошує, що «ліквідації унії було приділено велику увагу» радою міністрів УРСР, ЦК КП(б)У й «особисто товаришем Хрущовим М.С.». Значних заходів ужили органи МДБ СРСР²¹. Таким чином, бачимо повну гармонію між комуністичною державою й російським православ'ям.

У третьому кварталі 1950 р., наприклад, у Тернопільській області було зареєстровано 812 церков і 10 молитовних будинків, і вже не було жодної незареєстрованої церкви, натомість давалася взнаки нестача парохів.

З огляду на зменшення прибутковості парохій (колгоспники в робочі дні не мали змоги відвідувати церкву) у четвертому кварталі 1950 р. архієпископ львівсько-тернопільський закрити 5 приходів, перевівши їх до сусідніх парохій²² – тобто, почався процес укрупнення.

У Львівській області ситуація у четвертому кварталі 1950 р. була такою: за останні три місяці року додалося 18 священників РПЦ, із них 17 з інших областей і один – колишній монах-студит Василь Нечай – був рукоположений. Але за той же період з області вибуло 13 священників – 5 були заарештовані МДБ, 2 померли, 4 переїхали на парохії в інші області, 1 відмовився від сану свяще-

ника і ще 1 перейшов на світську працю, не відмовившись від сану. Загалом за весь 1950 р. із Львівської області вибуло 46 священників, з яких 35 були заарештовані «за антирадянські дії» (агітація проти колективізації, вступу молоді у комсомол, антиправославна позиція, зв'язки із підпіллям ОУН і УПА), 3 померли, 6 виїхали в інші області і 2 перейшли на світську працю. Тож якщо на 1 січня 1950 р. в області налічувалося 295 священників РПЦ, то на 1 січня 1951 р. їх було тільки 276²³. Окрім того, в області служили ще 1 єпископ і 5 диаконів. Градація за віком була такою: до 40 років – 43 отці; 41–55 років – 106 отців; старші від 55 років – 133 отці²⁴. Вони обслуговували 14 церков у містах, 35 – у селищах міського типу і 562 – у сільській місцевості (разом 611 храмів)²⁵.

У більшості церков Львівщини «возз'єднане» духовництво жодних православних обрядів не запроваджувало й навіть для годиться не згадували вищої православної ієрархії. Архієпископ Макарій, який був наляканий убивством о.Г.Костельника, не пред'являв жодних вимог щодо оправославлення. Загалом майже за 5 років після Львівського псевдособору Львівсько-Тернопільське єпархіальне управління не провело візитації жодної парохії й не викликало жодного пароха через зволікання з оправославленням. Архієпископ Макарій дотримувався правила поспішати повільно, а прогрес в оправославленні залежав від його авторитету. Можливо, із цієї причини він установив жорстку дисципліну в управлінні й одночасно парадну помпезність, що вкрай обурювало духовництво. Щоб потрапити на прийом до владики, священники змушені були чекати днів два, а дочекавшись, дехто навіть повз навколішки від дверей кабінету Макарія до його столу. Тож не дивно, що серед духовництва ходили розмови, що на прийом до митрополита А.Шептицького було потрапити легше і простіше, аніж до Макарія²⁶.

Про те, що оправославлення «возз'єднаних» парохіян на Львівщині проходило надто повільно й половинчато, свідчить такий приклад. Згідно з наказом №1745 нового владики Львівсько-Тернопільської єпархії Іларіона від 3.XI.1951 р. о.Іван Миронюк здійснив перевірку Св.-Благовіщенської і Св.-Іванівської церков м.Городка і виявив, що у Св.-Благовіщенській церкві, де настоятелем був о.Онуфрій Малецький і сотрудником о.Василь Галій, у символі віри вся громада церкви промовляє «і Сина», священники не поминають православної ієрархії, вірні приймають св. тайну євхаристії навколішки, на стінах висять образи Хресної дороги, але вже вживається слово «православний» і антиминос є православний²⁷.

У Дрогобицькій області на православ'я було переведено 20 із 27 деканатів – приблизно на три чверті в кожному. А у Станіславській області оправославлення проходило зовсім повільно.

У Тернопільській області введення православного порядку «возз'єднаним» духовництвом йшло також дуже повільно. До того ж декотрі зі священників зовсім не сприймали московських православних нововведень. Так, у с.Товсте о.Навольський та у м.Борщові о.Дубицький щомісячно, у першу неділю, під час літургії згадували Папу Римського і відправляли літургію як і раніше. Про це через о.Ружицького із с.Улашківці Чортківського району і своїх інформаторів довідався обласний уповноважений Ради у справах РПЦ П.Пруселіс і негайно повідомив майора МДБ Болюту й архієпископа львівсько-тернопільського Фотія²⁸.

У деяких інших парохіях колишні греко-католицькі священники під час літургії, де слід було згадувати найвищого ієрарха церкви, у даному контексті московського патріарха Алексія, робили це так нечітко, що було незрозуміло, кого ж саме згадували. У 1952 р. здебільшого всі «возз'єднані» греко-католицькі священники на відправах користувалися ще молитовниками УГКЦ і обряди також проводили по-старому, незважаючи на прагнення ієрархії Львівсько-Тернопільської єпархії РПЦ усе перевести на прийняті в Московському патріархаті правила.

У 1952 р. спостерігається повільний відхід колишніх віруючих УГКЦ від шоку 1946–1949 рр., якого їм завдало московське православ'я, заборонивши прабатьківську церкву – єдину інституцію, яка єднала з дорадянським життям. Зрозумівши на початку 1950-х рр., що радянська влада – це, напевно, надовго, а підпілля УГКЦ дуже глибоке, віруючі намагаються «повернутися обличчям» до своїх учорашніх парохів, котрих ще вчора засуджували за перехід до РПЦ, і, таким чином, через їх легальність спробувати не допустити повного змосковлення своєї віри як у контексті літургії й обрядів, так і в недопуску у свої парохії т.зв. «кадрових священників» РПЦ.

Саме тому парохії починають проявляти велику активність, піклуючись про духівництво. Наприклад, у Товстенському районі Тернопільської області парохіяльні громади допомагають своїм парохам, колишнім священникам УГКЦ, сплачувати всі податки, ремонтувати храми, навіть вимагають від місцевої влади дозволу на побудову нових церков. Водночас у колишніх греко-католицьких парохіях віруючі бойкотували кадрове православне духівництво, попросту не приймаючи цих священників. Так, у с.Лішня Тернопільської області церковна рада запропонувала о.Манчuzі, щоби той забирався із села, а староста зачинив церкву і не дав можливості цьому священнику зайти до церкви і провести відправу²⁹. І такі випадки були непоодинокими. Тож не дивно, що кадрові священники РПЦ, котрим усе ж удалося за допомогою місцевої влади закріпитися у колишніх греко-католицьких парохіях, часто скаржилися своїм єпископам та вповноваженому Ради у справах РПЦ на дуже погане ставлення до них із боку парохіян.

На кінець 1952 р. в Тернопільській області було зареєстровано 807 церков і 12 молитовних будинків. Але через відсутність парохіяльної «двадцятки» обласним уповноваженим Ради у справах релігійних культур було знято з обліку 15 церков, а ще 40 храмів – через відсутність священників. Таким чином, станом на 1 січня 1953 р. було 764 діючі церкви, із них лише в 19 церквах літургії проводили щоденно, у 10 церквах – до 3 разів упродовж року й у 735 церквах – у неділю та релігійні свята. У цих церквах служили 350 священників, з яких у містах – 24, а решта 326 – у селах. За віком градація була такою: до 40 років – 73 отці, у віці 41–55 років – 135, старші 55 років – 142 священники. Їм допомагали 34 диякони та 347 псаломників. Чисельність членів парохіяльних церковних рад і церковно-ревізійних комісій становила 4584 осіб³⁰.

У Львівській області на кінець 1952 р. обласний уповноважений Ради у справах РПЦ мав на обліку 605 церков, а в єпархіальному управлінні їх було 578 – управління зняло з обліку близько 50 церков, оскільки в них не служили священники. Причиною цього було те, що миряни не бажали приймати православних священників і не створювали для цього церковного активу. Водночас єпархіальне управління після того, як уповноважений узяв на облік «возз'єднані» храми, направляло священників у ті парохії, котрі продовжували «возз'єднуватися» після 1948 р. Таких церков на обліку в єпархіальному управлінні було близько 30. Це також пояснює розбіжності на 27 церков у бік зменшення в обліку управління й уповноваженого. Крім того, у Львівській області ще налічувалося близько 50 «невозз'єднаних» храмів³¹.

Архієпископ Фотій, який у 1952 р. керував Львівсько-Тернопільською єпархією, активізував роботу із запровадження православних обрядів. Він направляв на парохії священників для перевірки діяльності настоятелів щодо опрацювання, вимагав із цього питання звіти благочинних, практикував спільні літургії, щоби наочно продемонструвати православність. Такі методи владики Фотія повільно витісняли із церковного життя греко-католицьку традицію. Цьому також сприяли й соціально-політичні зміни у житті населення регіону. З іншого боку, «возз'єднане» духівництво розуміло – якщо ігнорувати опрацювання релігійно-церковного життя у своїх парохіях, то це сприй-

матиметься владою як нелояльність, що може закінчитися арештом. Під кінець правління Й.Сталіна опрацювання набуло практичного змісту в більшості «возз'єднаних» парохій, що проявлялось у незгадуванні Папи Римського (натомість поминали вищу православну ієрархію), образи св.Йосафата Кунцевича були вилучені із храмів, також вилучене філіокве (з лат. *filioque* – «і від Сина»); зроблене західною церквою у IV ст. доповнення до Символу віри про сходження Святого Духа не тільки від Отця, але «й від Сина), євхаристію стали приймати стоячи, під час літургії почали вживати вираз: «І всіх вас, православних християн» тощо.

Миряни до цих православних нововведень ставилися формально (утім, не без винятків), це аж ніяк не вплинуло на загальний рівень релігійності, чисельність практикуючих віруючих не зменшилася. Характерно, що більшість із тих, хто відвідував храми, становили молоді й жінки середнього віку. Під час усіх великих релігійних свят колгоспники на роботу не виходили.

Водночас деякі «возз'єднані» священники й надалі у своїх літургіях згадували Папу Римського, відправляючи службу за греко-католицьким молитовником. Єпископат Львівсько-Тернопільської єпархії та єпархіальне управління на такі порушення воліли закривати очі, намагаючись уникнути конфлікту. Відтак возз'єднане духовництво не поспішало покидати греко-католицьку традицію, а єпархіальне управління РПЦ не намагалося різко нав'язувати догмати й обряди московського православ'я.

Подібна ситуація склалася і у Дрогобицькій та Станіславській єпархіях. В останній, за даними обласного вповноваженого, на середину червня 1953 р. налічувалося 614, а за даними єпархіального управління – 630 діючих церков. Чисельність священників РПЦ Станіславської єпархії становила 240 отців³². За прикладом львівсько-тернопільського єпископа Фотія, станіславський єпископ Антоній також почав активніше запроваджувати у практику «возз'єданого» духовництва і мирян православні обряди. До цього його спонукали вказівки вищої ієрархії, згасання руху опору, широка радянська організація населення й тиск місцевих органів влади (навіть із порушенням чинного радянського законодавства про культу). Тиск влади настільки обурило єпископів «возз'єднаних» єпархій, що вони у червні 1953 р. звернулися зі скаргою на ім'я вповноваженого Ради у справах РПЦ в Українській РСР Г.Корчєвого:

– неправильно обкладання священників прибутковим податком. Інструктори райфінвідділів не обраховували податків, не брали до уваги декларації, а нараховували податки на власний розсуд. У ряді випадків інспектори нараховують прибутки духовництва залежно від кількості всіх зареєстрованих у відділах загсів шлюбів, народжень, поховань, незважаючи на те, що не всі зареєстровані загсом акти супроводжуються церковними обрядами. Звернення священників зі скаргами на неправильне обкладання податками до облфінвідділів та міністерства фінансів УРСР не дають позитивних наслідків, оскільки скарги надсилаються на перевірку до райфінвідділів, а вони вважають їх безпідставними;

– єпископ дрогобицький і самбірський Михайло заявив, що на місцях влада примушувала підписуватися на державну позику на суми, які значно перевищували можливості віруючих;

– більшість священників були переселені із церковних будинків до інших. У деяких випадках за розпорядженням сільських рад та райвиконкомів їх виселяють, не надаючи ніякого житла;

– священникам у сільській місцевості залишили по 0,15 га присадибної землі нарівні зі службовцями, а обов'язкові поставки сільгосппродукції з них нараховують за нормами одноосібників-кустарів;

– відмова дітям священників навчатися у вищій школі на підставі того, що вони є дітьми духовництва;

– тенденційні публікації у місцевій пресі матеріалів про життя церкви³³.

Цю скаргу єпископів Г.Корчевий направив у вищі урядові і партійні інстанції, вона дійшла до М.Хрущова, але задоволена так і не була. Духівництво РПЦ було безсилим проти Ради у справах РПЦ, яка остаточно схвалювала (або не схвалювала) рішення патріарха та ієрархії.

Суттєво підсилювали позиції московського православ'я у Західній Україні 4 чоловічі і 1 жіночий монастирі, розташовані у волинських районах Тернопільщини. У 1948 р. у цих православних монастирях перебувало 139 ченців і 49 черниць (72 у Почаївській лаврі, 35 у скиті Почаївської лаври, 22 у Малозагаєцькому (Велико-Дедеркальський район), 10 у Кременецькому монастирі і 49 черниць в Обичецькому монастирі (Шумський район))³⁴.

Характерно, що до жіночого монастиря впродовж 1946–1948 рр. вступило тільки 2 особи, тоді як до чоловічих монастирів за 1946–1947 рр. вступило 19, а у 1948 р. – 20 осіб, більшість з яких – молодь призовного віку (юнаки могли вступати до монастирів не тільки за духовним покликанням, але й, не виключено, аби уникнути служби в радянській армії чи навчання в т.зв. школах ФЗО).

Із метою звільнення земель, садів, житлових і господарських приміщень цих монастирів, які були б не зайвими для новоутворених колгоспів, уповноважений Ради у справах РПЦ при РМ СРСР у Тернопільській області К.Шкуренко висунув ідею, щоби чотири чоловічі монастирі об'єднати в один, максимум – у два³⁵. Але це ще було не на часі. Важливішим видавалося опрацювати Галичину із залученням до цього процесу монастирів РПЦ як своєрідних пропагандистських рупорів. На 1 липня 1949 р. у згаданих 5 православних монастирях перебували 199 осіб, із них 146 ченців і 53 черниці, у т. ч. 73 із них були на новіціаті.

Постанову РМ СРСР від 29 травня 1946 р. «Про православні монастирі», яка сприяла їх функціонуванню, було виконано – за всіма монастирями були закріплені ділянки землі, що їх вони раніше займали; передано монастирям молитовні будинки, а житлові і господарські приміщення, котрі раніше займали інші організації, звільнено і повернуто монастирям. За житловий фонд жоден монастир не платив.

Із цього випливає, що в перші роки поширення московського православ'я у Тернопільській області центральна влада навіть опікувалася православними монастирями, оберігала їх до тієї пори, поки вела боротьбу за «воз'єднання» УГКЦ із РПЦ. Але як тільки це завдання в основному було виконаним, радянський режим повів боротьбу вже й проти православних монастирів – «розсадників релігійного фанатизму».

Основними джерелами доходів Почаївської лаври і Кременецького монастиря були пожертви віруючих, а решти монастирів – дохід від сільського господарства. Відносини між чоловічими православними монастирями на Тернопільщині були непростими – як між настоятелями, так і ченцями³⁶. Як підтвердження вищесказаного, варто навести приклад із внутрішнього життя Почаївської лаври у 1950 р. Так, у листі ченця Микити Шиманського на ім'я архієпископа львівського і тернопільського розкривається прихована (аморальна) сторона внутрішнього співжиття чернецтва Почаївської лаври³⁷.

На 1 січня 1950 р. в Тернопільській області було 4 чоловічих і 1 жіночий православні монастирі. Тернопільський облвиконком прийняв рішення про повернення колгоспу ім.Калініна приміщень і майна, що було зайняте в період німецької окупації Малозагаєцьким монастирем Велико-Дедеркальського району³⁸.

Рада у справах РПЦ при РМ СРСР погодилася із цим рішенням облвиконкому – ченців із Малозагаєцького монастиря було вирішено перевести до Почаївської лаври і Кременецького монастиря.

12 лютого 1950 р. колгосп ім.Калініна прийняв за актом від настоятеля монастиря всі приміщення і майно. Таким чином, Малозагаєцький монастир при-

пинив своє існування, а ченці виїхали до Почаївської лаври і Кременецького монастиря.

На перше півріччя 1951 р. в Тернопільській області було 3 чоловічих монастирі: Почаївська лавра (55 ченців і 19 послушників), лаврський скит (20 ченців і 19 послушників) і Кременецький монастир (13 ченців і 1 послушник), а також 1 жіночий Обичецький монастир у Шумському районі (28 черниць і 20 послушниць)³⁹.

Упродовж усього 1953 р. значних змін у життєдіяльності 3 чоловічих і 1 жіночого монастирів в області не було. Але судячи із намірів уповноваженого П.Пруселіса, навіть над цією незначною кількістю православних монастирів в області нависла небезпека скорочення. Незабаром (на кінець 1950-х рр.) в області залишаться 2 чоловічі монастирі (Почаївська лавра і лаврський скит) і 1 жіночий Обичецький монастир. Цікаво, що ані в Тернопільській області, ані загалом по Україні за роки радянської влади не було відкрито жодного нового православного монастиря, що лише підтверджує тенденцію ліквідації православних монастирів.

Таким чином, Московський патріархат за активного сприяння влади проводив активне опрацювання греко-католиків західних областей України. А коли цей процес дав результати, партійно-державна система почала активніше впроваджувати атеїстичну пропаганду, спрямовану у т. ч. і проти православ'я.

¹ Історія релігії в Україні. – Т.3: Православ'я в Україні. – К., 1999. – С.446; Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. – К., 2004. – С.684.

² Там само.

³ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф.Р.1332. – Оп.2. – Спр.10. – Арк.14.

⁴ Там само. – Арк.21.

⁵ Там само.

⁶ Стоцький Я. Українська греко-католицька церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989 рр.). – Тернопіль, 2003. – С.117–118.

⁷ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф.Р.389. – Оп.2. – Спр.9. – Арк.28.

⁸ ДАЛО. – Ф.Р.1332. – Оп.2. – Спр.12. – Арк.8.

⁹ Там само. – Арк.9–10.

¹⁰ ДАЛО. – Ф.Р.1332. – Оп.2. – Спр.11. – Арк.39–41.

¹¹ ДАІФО. – Ф.1П. – Оп.1. – Спр.778. – Арк.137–140.

¹² ДАЛО. – Ф.3. – Оп.3. – Спр.1186. – Арк.23–26.

¹³ Там само. – Арк.34–35.

¹⁴ ДАІФО. – Ф.Р.389. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.159–162.

¹⁵ Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр.2127. – Арк.98.

¹⁶ ДАІФО. – Ф.Р.388. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.3.

¹⁷ ДАІФО. – Ф.Р.389. – Оп.2. – Спр.9. – Арк.23.

¹⁸ ДАТО. – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр.1784. – Арк.2.

¹⁹ Там само. – Арк.4.

²⁰ Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К., 2001. – С.226–227.

²¹ Там само. – С.227.

²² ДАТО. – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр.2127. – Арк.4.

²³ ДАЛО. – Ф.Р.1332. – Оп.2. – Спр.18. – Арк.26.

²⁴ Там само. – Арк.36.

²⁵ Там само. – Арк.34.

²⁶ Там само. – Арк.33.

²⁷ Там само. – Арк.22–24.

²⁸ ДАТО. – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр.2325. – Арк.5.

²⁹ Там само. – Арк.76.

³⁰ Там само. – Арк.149.

³¹ ДАЛО. – Ф.Р.1332. – Оп.2. – Спр.20. – Арк.227–228.

³² ДАІФО. – Ф.Р.389. – Оп.1. – Спр.12. – Арк.109–114.

³³ Пащенко В. Греко-католики в Україні від 40-х років ХХ століття до наших днів. – Полтава, 2002. – С.141–142.

³⁴ ДАТО. – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр.1454. – Арк.42.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само. – Арк.64–65. Так, настоятель Малозагаєцького монастиря архімандрит Феодосій ненавидів і не вважав за людину, гідну духовного сану, настоятеля Кременецького монастиря архімандрита Марка, називаючи його «людиноненависником, кар'єристом і жуликом». Архімандрит Марк платив архімандритові Феодосію тією ж монетою. Ще один далекий від взаємоповаги і християнської любові приклад внутрішньомонастирських відносин. Ченці Малозагаєцького монастиря за грубіянство й диктаторські методи глибоко ненавиділи свого настоятеля – архімандрита Феодосія, і якимось чином навіть ледве не побили його, намагаючись «провчити».

³⁷ ДАТО. – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр.1784. – Арк.42–44. Архімандрит Почаївської лаври Патрокл систематично пиячив, мав коханку із хутора Рідкодуб. Подібний спосіб життя вели ігумени лаври – Борис і Самуїл, а також ієромонах Севастіян. Ченці Почаївської лаври – схимник Миколай, ігумен Ієрофей, ієродиякон Іоникій – були гомосексуалістами. Таким чином, вино, жінки, гомосексуальне розтління молодих послушників вело Почаївську Лавру до морального занепаду. Тож намагаючись викоринити це зло, чернець Микита Шиманський і звертався по допомогу до архієпископа Макарія, водночас попереджаючи його, що звернеться й до патріарха в Москву, якщо архієпископ залишить це без уваги.

³⁸ Там само. – Арк.35.

³⁹ ДАТО. – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр.2127. – Арк.67–71. Почаївська Успенська лавра, заснована у 1240 р., мала 7 храмів. За нею було закріплено 17 га землі, у т. ч. орної 8 га, сад – 4 га, город – 2 га, решта – сіножаті, парк. Доходи отримувала від землеробства і пожертвувань віруючих. Окрім того, лавра мала автомобіль «Победа», 2 пари коней, 3 корови і 5 свиней. Скит Почаївської лаври заснований у 1900 р. Мав три церкви на 200 осіб кожна, 14,5 га землі, 3 корови і 3 коней, 6 свиней і 30 вуликів пасіки. Кременецький Богоявленський монастир, заснований у 1636 р., володів Богоявленським собором і 5 храмами. За монастирем було закріплено понад 4 га землі, проте ані коней, ані іншої худоби він не мав. Джерелом існування ченців були доходи від землеробства і церковні пожертви. Обичецький Миколаївський жіночий монастир, заснований у 1368 р., мав дві церкви. Йому належали 15 га землі, пара коней, 3 корови, 2 свині і кури. Існування черниціям забезпечувало сільське господарство і церковні пожертви.

The paper reveals the process of confessional transfer (after Lviv pseudo-council on 8–10th March, 1946) of the Greek-Catholic clergy (their most part), their parishioners and temples to the Moscow patriarchate. The paper also deals with the entering of the ROC into the former Greek-Catholic territory by active assistance of the state authority, the first steps of unification of the reunited clergy along with parishioners and their religious tradition into Russian Orthodox tradition.